

Андрій МАТВІЙЧУК,
кандидат філософських наук, доцент,
декан юридичного факультету, завідувач кафедри
теорії, історії держави і права та філософії
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

КРИЗА ЕКОЛОГО-ЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ: ПЕРСПЕКТИВИ ВИРІШЕННЯ

У статті на основі тези щодо кризи практичної реалізації еколого-етичних концепцій доводиться перспективність екологічної деонтології. Головним завданням екодеонтології як нової філософської дисципліни визначено вивчення передумов виникнення і проблем формування екологічного обов'язку та відповідальності, що ґрунтуються на екологічних знаннях, екоетичних ідеях та концепціях. У цілому екологічну деонтологію автор трактує як один із засобів вирішення глобальних проблем сучасності.

Ключові слова: екологічна деонтологія, трансформація мислення, глобальні проблеми, сталий розвиток.

В статье на основании тезиса о кризисе практической реализации эколого-этических концепций обосновывается перспективность экологической деонтологии. Главной задачей экодеонтологии как новой философской дисциплины определено изучение предпосылок возникновения и проблем формирования экологического долга и ответственности на основании экологических знаний, эколого-этических идей и концепций. Экологическую деонтологию автор трактует как одно из средств решения глобальных проблем современности.

Ключевые слова: экологическая деонтология, трансформация мышления, глобальные проблемы, устойчивое развитие.

Author shares the idea of crisis of practical realization of «green» ethics conception. This thesis is used for grounding of the ecological deontology. This discipline belongs to the philosophical science. In general, author interprets ecological deontology, as one of facilities in solving global problems nowadays.

Key words: ecological deontology, the transformation of thinking, global problems, sustainable development.

Актуальність дослідження. Аналіз спеціальної літератури, що присвячена проблематиці подолання екологічної кризи, дозволяє стверджувати, що сучасне суспільство переживає справжній етичний бум, спрямований на «реморалізацію» дійсності. Зокрема, як зауважив український філософ Анатолій Єрмоленко, нині актуалізується етика спільної відповідальності, постає завдання обґрунтування та застосування моральних належностей, якими

повинно керуватися суспільство у практичній (зокрема екологічній) діяльності [3].

Остання теза змушує нас визначитися, що, власне, ми можемо вважати екологічною діяльністю. На нашу думку, така діяльність є системою дій та вчинків, засобів і методів, за допомогою яких особа чи соціальна група має намір залучити до своєї предметно-практичної діяльності природні ресурси із мінімальною шкодою навколишньому середовищу. При цьому екологічна діяльність має індивідуальний (екологічна мотивація суб'єкта дії) та соціальний аспекти (суспільне усвідомлення значимості екологічно зважених дій для соціуму). На думку українського дослідника Олександра Поліщука, дія є тим структурним елементом людського буття, який сприяє людині бути. Такий підхід є виправданим, оскільки дія – це відносно закінчений елемент діяльності, у процесі якої досягається конкретна, усвідомлена мета, що не розкладається на більш прості. Дія має психологічну структуру: мета – мотив – спосіб – результат [5, с. 312]. Виходячи з означеної схеми, є підстави стверджувати, що неможливо досягнути екологізації предметно-практичної діяльності людини без мотивації, якою керується людина, та способів, завдяки яким досягається необхідний результат.

Важливого значення при цьому набуває теза, згідно з якою людина є соціальною істотою, а тому потребує перебування у складі певної соціальної групи. У свою чергу, намагання відповідати традиціям, вимогам та нормам певної соціальної групи визначає зміст та характер дій людини. Отже, особистість та її дії підпорядковуються суспільній свідомості і культурі. Якщо ж ця культура просякнута екологічними ідеями, то і дії людини набуватимуть екологічного характеру. Здавалося б, усе досить просто – ідеї екологічної етики мають стати запорукою формування духовно-моральних цінностей особистості в екологічному плані. Утім на практиці ситуація виглядає дещо інакше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі тема становлення і змісту етико-екологічних течій і концепцій є достатньо розробленою. Проблематика відносин суспільства із природним середовищем у морально-ціннісному вимірі також має давню історію. Проте лише на зламі ХІХ-ХХ ст. інтерес до означеної проблеми трансформувався у спеціальні та системні наукові студії. Зокрема у працях Чарльза Дарвіна, Ернста Генріха Геккеля, Джорджа Марша, Томаса Гекслі звертається увага на еволюційні основи моральності й моралі. Водночас тема ставлення людини до природи стала важливою складовою загальнофілософського дискурсу ХХ ст завдяки працям Конрада Лоренца, Мартіна Гайдеггера, Хосе Ортега-і-Гассета, Карла Ясперса, Еріха Фромма, Теодора Адорно, Карла-Отто Апеля, Юргена Габермаса та Елвіна Тоффлера. Зрештою, екологічна етика як філософський напрям утверджується в середині ХХ ст. завдяки напрацюванням таких дослідників, як Альберт Швейцер (*етика життя*); Володимир Вернадський (*вчення про ноосферу*); Ольдо Леопольд (*етика Землі*); Джеймс Левлок (*гіпотеза Геї*); Едвард Уілсон (*принцип біофілії*); Арне Наесс, Білл Деволл і Джордж Сешнс (*глибинна екологія*); Баррі Коммонера (*чотири екологічних закони*); Беярд Каллікотт, Холмс Ролстон ІІІ (*екогуманізм*); Микита Моїсеєв

(*концепція ко-еволюції*); Теодор Роззак (*концепт «екологічного несвідомого»*); Ганс Йонас (*етика відповідальності*); Клаус Міхаель Маєр-Абіх (*концепція спільносвіту*); Пол Тейлор, Брайн Нортон Вітторіо Гьосле (*екофілософія як практична філософія*). Очевидний вплив на формування екологічної етики як наукового та культурного феномену справили праці представників «Римського клубу», серед яких передусім варто згадати Ауреліо Печчеї, Денніса Медоуза, Михайла Месаровича та Едуарда Пестеля. Праці цих авторів послужили теоретичною основою обґрунтування ідеї екодеонтології.

Виклад основного матеріалу. Виникнення у середині ХХ століття екологічної етики, з одного боку, є наслідком усвідомлення в межах західної філософії кризи новоевропейської морально-аксіологічної парадигми, а з іншого – вимогою часу на тлі відчутного погіршення екологічної ситуації як у глобальних масштабах, так і на локальному рівні, що зумовило не лише виокремлення екологічного напрямку в межах етичного знання, а й появу інших суміжних з екологічною проблематикою форм досліджень (наприклад, екологічної психології, екологічної аксіології, екологічної акмеології, екополітології та екологічної економіки).

Варто зауважити, що екологічна етика дотепер не має статусу самостійної філософської дисципліни, оскільки або цілком інтегрована загальною теорією моралі, або надзвичайно «натуралізована» природничими науками. Часто екологічною етикою називають такий вид етики, що звернений до екологічної проблематики. Це, з одного боку, дає можливість уникнути зайвого звуження сфери застосування екологічної етики й, одночасно, не розглядати її як антитезу традиційній етиці [2, с. 436-437], а з іншого такий підхід обґрунтовується тим, що етичні проблеми екології не зводяться до екологічної етики, а отже, їх обговорення потребує обґрунтування етики загалом [3, с. 37].

Зазначимо, що звернення до ідей універсальної етики в контексті визначення феномену екологічної етики цілком узгоджується з одним із потужних філософських (та етичних) трендів сучасності – створенням універсальної (глобальної, планетарної, загальнолюдської) етики. Її головним завданням постулюється напрацювання сукупності таких етичних приписів та норм, що здатні регулювати поведінку всіх людей, незалежно від їх культурних та інших відмінностей. Найвідомішими у філософському світі прихильниками універсальної етики є представники так званої «етики дискурсу», до яких, у першу чергу, відносять сучасних німецьких філософів Карла-Отто Апеля та Юргена Габермаса. Етика дискурсу виходить із необхідності досягнення консенсусу у взаємодії людей, медіумом якого є дискурс, який у нормах аргументації вже містить усі необхідні засоби досягнення консенсусу. До речі, екологічний дискурс (як дискурс виживання людини) міг би стати основою створення універсальної екологічної етики.

На нашу думку, створення такої собі загальнопланетарної моралі, яка б відповідала індивідуальним, груповим, національним, загальнолюдським інтересам, є справою не зовсім реалістичною, принаймні у найближчій перспективі. В сучасних умовах більш реалістичним є підхід прихильників комунітаризму, який передбачає формування своєрідних групових

деонтологічних вимог до поведінки людини з обов'язковим урахуванням загальних принципів моралі. Представники комунітаризму (А. Макінтайр, Р. Рорті, М. Волтцер та ін.) переконані, що моральні принципи та приписи ґрунтуються переважно на усталеній системі етичних цінностей конкретного соціокультурного середовища й дійсні лише в межах локального кола суб'єктів. Так, наприклад, принцип благоговіння перед життям Швейцара можна віднести до загальних принципів моралі, але його реалізація в умовах конкретних суспільств на конкретних територіях матиме свою специфіку (як очевидно різниться сприйняття значимості водних екосистем у мешканців африканської савани та російської тайги).

До слова, представники всесвітньо «глибинної екології» (Арне Наес, Джон Сід, Джоанна Мейсі), констатуючи неефективність традиційного моралізаторства, також піддають сумніву традиційні сподівання на етику та мораль. Вони сповідують теоретико-філософський та практично-орієнтований підходи, що передбачають синтез різноманітних філософських вчень із метою подолання антропоцентризму, який є головною перешкодою для здійснення людиною відповідальної екологічної політики. Головною ж метою такої політики проголошується подолання фундаментального розколу між людиною та природою, припинення діяльності, що призводить до деградації довкілля.

Водночас варто відзначити, що сучасна екологічна етика здебільшого має теоретичний характер (навіть у своєму прикладному варіанті). Так, українська дослідниця Тетяна Аболіна наголошує, що «виокремлення теоретичних ідей і положень у повністю теоретичну етику так і залишилося бажаним проектом, який не завершився або через об'єктивну відсутність конкретно-наукового інструментарію для дослідження таких складних феноменів, якими є моральні вчинки, або через абсолютизацію конкретно-історичного відносного змісту моральних цінностей» [1, с. 7]. Спираючись на ідеї сучасної екологічної етики та її основні змістовні особливості, маємо визнати, що для екоетики актуальними є такі проблеми: обґрунтування й детермінації власного філософського та наукового статусу; визначення змісту екологічної моральності особистості.

У свою чергу, російський дослідник Андрій Сичов вказує на те, що екологічна етика нині являє собою не набір загальнозначущих принципів, а сферу протистояння різних ідей та теорій: антропоцентризму та екоцентризму, радикальних і поміркованих напрямків. Критично до надмірної затеоретизованості сучасної екологічної етики ставиться відомий американський еколог Вільям Кронон. На його думку, захоплюючись ідеями екоцентризму та екологічного радикалізму, їх адепти зрештою ризикують залишити без вирішення цілу низку актуальних проблем сучасності, зокрема проблеми екологічної безпеки та охорони праці в промислових умовах, токсичного впливу відходів у містах та селах, забруднення повітря великих міст, перенаселення міст, справедливого розподілу ресурсів тощо.

Отже, сьогодні склалася ситуація, коли маємо значну кількість безперечно цікавих та змістовних екоетичних концепцій та вчень (від етики життя Швейцара до глибинної екології Наесса), що пропонують очевидно

перспективні в екологічному плані моделі побудови відношення «людина – природа», проте ці моделі так і не стали реальністю. Не буде перебільшенням, якщо зауважимо, що за відсутності засобів практичної інтерпретації ідей екологічної етики не отримаємо системної, масштабної та дієвої політико-економічної відповіді на екологічні (та інші глобальні) виклики сучасності.

Інтегративний потенціал щодо різних підходів, які існують у межах екологічної етики, має, на наше глибоке переконання, екологічна деонтологія [8; 9]. Завдяки залученню деонтологічного підходу вона не лише відкриває нові перспективи щодо переосмислення змісту відношення «людина – природа» та сприяє усвідомленню його ключових проблеми, але й створює нові можливості для напрацювання дієвих механізмів трансляції ідей екологічної етики в екологічну практику. При цьому розгортання екологічної деонтології як галузі прикладної етики, на нашу думку, відповідає тим процесам, що нині відбуваються в етичному знанні. Зокрема йдеться про посилення ролі прикладної етики, яка безпосередньо підключається до політики, бізнесу, науки, медицини, відношення людини до природи. Причини виникнення різних прикладних етик необхідно шукати у стрімкому зростанні людських знань і технологічних можливостей, у багатьох глобальних проблемах (розподіл світових ресурсів, їжі та сировини, зростання народонаселення, реальна можливість глобальних катастроф). Тобто прикладна етика перетворюється на засіб цілеспрямованої організаційної підтримки та поширення концентрованих в етиці смислів і цінностей, що, у свою чергу, засвідчує початок процесу інституціалізації моралі [7].

Переконані, зважаючи на сучасні науково-технічні можливості людства та, водночас, його моральну недосконалість, норми регулювання технічної потуги людей повинні бути відповідно особливо добре продуманими, екологічно обґрунтованими, обов'язковими до виконання. Такі по суті деонтологічні приписи повинні охоплювати систему відносин до всього природного середовища, а не тільки відносин усередині людського виду. Творення таких екодеонтологічних приписів потребує спеціальної науково обґрунтованої діяльності, адже сподіватися на стихійне формування цих норм не можна.

Зауважимо, що значний розмаї етичних та соціальних концепцій і проектів призвів до відсутності узгодженості між членами світової спільноти щодо ідеалів і механізмів глобального розвитку. Відтак постає небезпека як прихованого, так і все більш відкритого суперництва між новими історичними проектами, міжнародними системами й соціальними мотиваціями [4]. Натомість, на нашу думку, формування системи спеціальних екодеонтологічних знань про специфіку й наслідки діяльності людини в природі та системи принципів, вимог та норм належної екологічно зорієнтованої предметно-практичної та соціальної діяльності створювало б простір для діалогу між адептами різноманітних ідеологій та представниками різних культур. Важливим завданням екологічної деонтології вважаємо створення своєрідного смислового (ідейного та нормативного) поля, в межах якого люди узгоджено діяли б в інтересах забезпечення гармонії відношення

«людина – природа». Іншими словами, зважена екологічна діяльність у сфері природокористування чи охорони довкілля забезпечуватиметься шляхом послідовних наукових та моральних інтерпретацій відповідних управлінських і виробничих рішень (у частині їх екологічних наслідків) на основі фундаментальних принципів та норм екодеонтології. Очевидно, що це складне теоретичне й практичне завдання, яке спрямоване на подальшу перспективу. Адже, як застерігає британський футуролог Пітер Рассел, навіть якщо ми всі раптом змінимося та станемо просвітленими істотами, світові кризи не зникнуть одночасно. «Для того, щоб зупинити запущені нами процеси – виснаження ресурсів, демографічний вибух, знищення лісів, парниковий ефект, – нам знадобиться багато часу» [6, с. 46].

Також необхідно визнати, що проблеми реалізації ідей екологічної етики зумовлені ще й тим фактом, що далеко не всі члени суспільства реально стурбовані моральним удосконаленням, а тим більше досягненням висот екологічної мудрості, як того, наприклад, прагне глибинна екологія. Між тим принциповою рисою екологічної деонтології є її спрямованість на формування мотиваційних підстав для екологічної діяльності, що ґрунтується на екологічних та екоетичних знаннях. Поєднавши теорію (екологію та етику) з практикою (екологічною діяльністю), екологічна деонтологія забезпечуватиме шлях від загального до одиничного (від теоретичних положень до конкретних екологічно зважених дій).

Важливим моментом для деонтології (зокрема екологічної) є звернення до особистості, переживання та усвідомлення нею співвідношення суцього та належного, проблематики формування моральних та ціннісних пріоритетів особистості, що зрештою реалізується в процесі її морального вибору. Така увага до особистості, особливо у контексті розв'язання глобальних проблем сучасності, надзвичайно доречна, адже саме людина, насправді будучи лише одним зі суб'єктів земних екосистем, призвела до істотного порушення тих гармонійних зв'язків, що склалися в них тисячоліттями. Відтак значної актуальності набуває завдання творення нової, екологічно визначеної свідомості сучасної людини. Адже відсутність у сучасної людини екопринципів та екологічного імперативу (особливо у випадку наділення її певними владними або управлінськими повноваженнями) може мати трагічні наслідки.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна констатувати, що необхідність екологічної деонтології як прикладної частини екологічної етики (з перспективою професіоналізації екодеонтології) зумовлена стрімким зростанням сфер людської предметно-практичної діяльності, які з моральної та аксіологічної точки зору нині нормативно мало врегульовані, але, зважаючи на свій небезпечний потенціал для буття людини, потребують такої регуляції.

Екологічна деонтологія постає як філософська наука, що вивчає проблему формування екологічного обов'язку й відповідальності, які трактуються як внутрішнє переживання примусу (моральної вимоги), та задається екологічними знаннями й екоетичними цінностями. Тобто екологічна деонтологія спрямована на дослідження передумов виникнення екологічного обов'язку та відповідальності, шляхів і способів їх здійснення. Зовнішнім

проявом сформованих моральних переконань екологічного характеру ми вважаємо: 1) перманентне та реальне (виражене в певних діях) прагнення особистості до осягнення навколишнього світу, зокрема світу природи, в усій його повноті; 2) усвідомлену та дієву згоду на дотримання екологічних принципів, норм та правил; 3) практичну участь у творенні співтовариства особистостей, що фундаментальним пріоритетом свого життя визнають необхідність гармонізації відношення «людина – природа». На практиці це передбачає розроблення та запровадження нових стандартів таких відносин, що, на нашу думку, актуалізує звернення саме до деонтологічного підходу.

Ідея екологічної деонтології як прикладної частини екологічної етики є свого роду відповіддю на гостру потребу цілеспрямованого процесу формування людської особистості, орієнтованої на забезпечення гармонії відношення «людина – природа», яка включала б у себе якості, необхідні суспільству для його прогресивного розвитку. Екодеонтологія спрямована на формування деонтологічної домінанти екологічного плану, що реалізується в глибокому розумінні людиною свого екологічного обов'язку, високої морально-етичної відповідальності за зміст своєї діяльності в навколишньому середовищі. При цьому екологічна відповідальність та відчуття екологічного обов'язку як основні похідні моральних переконань екологічного характеру особистості формуються не лише в процесі узагальнення ідей щодо шляхів гармонізації відношення «людина – природа», а й у процесі практичного пошуку шляхів здобуття цієї гармонії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аболіна Т. Прикладна етика як складова частина соціального управління / Т. Аболіна // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : зб. матеріалів II Міжнародної науково-теоретичної конференції (17 грудня 2009 року) / за заг. ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Видавничий центр ЖДУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 6-10.

2. Висоцька О. Є. Екологічна етика: основні проблеми інтерпретації / О. Є. Висоцька // Гілея : науковий вісник. – 2013. – Вип. 71. – С. 436-443.

3. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи [Текст] : [моногр.] / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 2010. – 416 с.

4. Зінченко В. В. Постіндустріалізм, динаміка процесів самоорганізації і управлінська демократія в перспективах трансформаційних змін векторів глобального розвитку / В. В. Зінченко // Гілея : науковий вісник. – 2013. – Вип. 70. – С. 337-348.

5. Поліщук О. С. Дія – основа соціального і колективного людини / О. С. Поліщук // Гілея : науковий вісник. – 2013. – Вип. 68. – С. 311-315.

6. Революция сознания: трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел ; пер. с англ. М. Драчинского. – М. : ООО «Издательство АСТ» и др., 2004. – 248 с.

7. Середюк Н. Г. Інституалізація моралі в контексті універсалізації цінностей у сучасному світі / Н. Г. Середюк // Гілея : науковий вісник. – 2013. – Вип. 70. – С. 333-337.

8. Matviychuk A. Ecological deontology in the context of solving the task of ecologization of modern man thinking / A. Matviychuk // Problemy Ekorozwoju. Problems of Sustainable Development. – 2014. – Vol. 9, no 1. – P. 151-156.

9. Matviychuk A. The ecological deontology and the problem of ecological oriented personality formation. Myśl i praktyka edukacyjna w obliczu zmian cywilizacyjnych / A. Matviychuk ; redaktorzy Zofia Frączek, Kazimierz Szmyd, Hubert Sommer, Antoni Olak. – Rzeszow : Wydawnictwo Uniwersytetu rzeszowskiego, 2012. – Т. 2. – Str. 280-288.

Дата надходження до редакції: 22. 04. 2014 р.